

JAROSLAV ČECHURA

**ŠVAMBERKOVÉ V PROMĚNÁCH
PĚTI STOLETÍ**

KAROLINUM

Švamberkové v proměnách pěti století

Jaroslav Čechura

Recenzovali:

Mgr. Veronika Stachurová Kucrová, Ph.D.

doc. Mgr. Pavel Marek, Ph.D.

**Financováno
Evropskou unií**
NextGenerationEU

**Národní
plán
obnovy**

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Publikace byla vydána za podpory Ministerstva školství, mládeže
a tělovýchovy a Národního plánu obnovy v rámci projektu
Transformace pro VŠ na UK (reg. č. NPO_UK_MSMT-16602/2022).

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2023

Redakce Kristýna Boháčová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2023
© Jaroslav Čechura, 2023
Cover photo © Vladimír Růžek, 2022

ISBN 978-80-246-5266-5
ISBN 978-80-246-5380-8 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Pět zastavení na cestě ze západu na jih	11
1. Nejstarší Švamberkové	17
1.1 Chronologické a geografické souřadnice	17
1.2 Ratmír (Racek) ze Skviřína (1223–1247)	19
1.3 Ratmír (Racek) II. (1250–1263 nebo 1249–1289)	21
1.4 Bohuslav I. (1251/1285–1306/1311)	24
2. Švamberkové v jejich temném 14. století	29
2.1 Ztracení	29
2.2 Znovu objevení	33
2.2.1 Nejasný osud Jana ze Švamberka († 1409–1410)	37
3. Bohuslav VI. ze Švamberka (1393/6–1426): opožděný husita	39
3.1 Z mládí Bohuslava, Hynka Krušiny a Jana ze Švamberka	39
3.2 Bohuslav VI. ze Švamberka – oponent husitů	42
3.3 Husitským hejtmanem	48
4. Hynek Krušina ze Švamberka (1395/8–1456): pán Plzeňska	55
4.1 Zisky ze záboru církevního majetku	55
4.2 Husitské válčení	60
4.3 Obléhání Plzně	63
4.4 V polipanské době	66
4.5 Hynek Krušina a Oldřich z Rožmberka	69
4.6 Závěr života	76
5. Bohuslav VII. ze Švamberka (1427/29–1490): přesun rodu na jih	79
5.1 Rodinné počátky	79
5.2 Bohuslav VII. ze Švamberka a Chebsko	81
5.3 Zisk zvikovského a milevského panství. Rožmberským poručníkem	88
5.4 Ve službách Matyáše Korvína	95
5.5 Rakouská válka	99
5.6 Závěr života	105

6. Hynek (1452–1489) a Jindřich (1453–1523): synové významného otce	110
6.1 Hynek ze Švamberka	110
6.2 Jindřich ze Švamberka	114
6.2.1 Do čela rodu	118
7. Kryštof ze Švamberka (1476–1534): homo politicus	128
7.1 Jeho rodina	128
7.2 Veřejná činnost	129
7.3 Bratři v zajetí	137
7.4 Kryštof ze Švamberka a spor o rožmberské dědictví	139
7.5 Závěr života	142
8. Jindřich starší ze Švamberka (1507–1574): renesanční aristokrat	144
8.1 Mládí a veřejné působení	144
8.2 Konec švamberského nedílu	149
8.3 Zdraví Jindřicha staršího	151
8.4 V obklíčení morové nákazy	155
8.5 Stavebník na Zvíkově	157
8.5.1 Jindřichovi koně	160
8.5.2 Lovečtí psi a chrti	163
8.6 Poslední léta života	168
9. Pět bratrů Jindřicha staršího ze Švamberka	172
9.1 Jan V. starší (asi 1512–1559)	173
9.2 Bohuslav IX. (1513/8–1552)	177
9.3 Ratmír (1513/8–1546)	179
9.4 Václav (1523–1562)	181
9.5 Zdeněk III. (1518/9–1553)	185
10. Kryštof II. ze Švamberka (asi 1538–1582) a konec zvíkovské linie	187
10.1 Ze životních osudů	187
10.2 Majetkové záležitosti a dluhy	189
10.3 Závěr života – poslední vůle	193
10.4 Kryštof ze Švamberka – nekatolík	195
11. Borská větev Švamberků	197
11.1 Jan IV. (asi 1480–1528) a jeho synové	197
11.2 Bartoloměj ze Švamberka († 1560)	201
11.3 Jan Erazim ze Švamberka († 1580)	203
11.4 Petr I. ze Švamberka na Ronšperku (1520–1575)	210

12. Jan Jiří ze Švamberka (1548–1617)	213
12.1 Mladá léta	213
12.2 Majetkové intermezzo dvou bratranců	215
12.3 Úřední kariéra	218
12.4 Jan Jiří ze Švamberka a rožmberské dědictví	221
12.5 Závěr života	227
13. Petr ze Švamberka (1584–1620)	232
13.1 Mládí	232
13.2 Veřejné působení	235
13.3 Petr ze Švamberka a Třeboňsko (1618–1620)	236
13.4 Sklonek života v hektických časech	240
14. Adam II. – poslední mužský Švamberk († 1664)	243
14.1 Hořké mládí	243
14.2 Pře o rožmberské a švamberské stříbro	252
14.3 Spor o Zvíkov, Orlík a staré dluhy	256
14.4 Potýkání se s Karlem Paarem	263
14.5 Závěr života	265
15. Františka Polyxena z Paaru, rozená ze Švamberka († 1704)	270
15.1 Osud borské větve	270
15.2 Tři sestry v akci	274
15.3 Proti všem: Eggenberkové	280
15.4 Proti všem: Schwarzenberkové	284
15.5 Proti všem: Buquoyové	299
15.6 Epilog	306
16. Rozrod Švamberků ve 14.–16. století	309
16.1 Jednotlivé větve	309
16.2 Jan II. ze Švamberka († 1510)	315
17. Švamberkové – staří čeští hospodáři?	320
17.1 Předbělohorské hospodaření šlechty	320
17.2 Majetkoprávní obraz rodu v předhusitských Čechách	323
17.3 Proměna církevních zástav v západních Čechách ve prospěch Švamberků	327
18. Západočeská panství Švamberků	334
18.1 Bor	334
18.1.1 Panství podle urbáře z roku 1476	336
18.1.2 Rybníkářství a další hospodářská odvětví kolem roku 1500	340
18.2 Poběžovice (Ronšperk)	343

18.3	Panství Švamberk (Krasíkov)	345
18.3.1	Obráz každodennosti panství v korespondenci	348
18.3.2	Peníze, peníze, peníze	353
18.4	Přimda, Maštov – pozapomenuté majetky	357
19.	Jihočeská panství	360
19.1	Preludium	360
19.2	Zvíkov	361
19.3	Milevské klášterství	362
19.4	Orlík	364
19.5	Kestřany	365
19.6	Bechyně – epizoda let 1534–1569	366
19.6.1	Pohled do hospodářské každodennosti	368
19.7	Rataje nad Sázavou	372
20.	Zvíkov – švamberská perla	374
20.1	16. století řečí čísel	374
20.2	Struktura vlastního hospodářství	382
20.2.1	Poddanské poměry	383
20.2.2	Realita „rebelií“	386
20.3	Místní manové	388
21.	Orlík – nové švamberské centrum	391
21.1	Z počátků nového sídla	391
21.2	Struktura vlastního hospodářství	394
21.3	Poddanské poměry na orlickém panství	396
21.4	Obráz každodennosti panství v letech 1513–1610	400
22.	Kestřany	409
22.1	Pozice panství v rámci švamberského majetku	409
22.2	Režijní hospodaření a jeho výnos v letech 1580–1583	410
22.3	Poddanské poměry	411
23.	Jihočeská panství Švamberků II	415
23.1	Krátký užitek z rožmberského dědictví	415
23.2	Třeboňsko v předvečer zkázy	416
23.2.1	Dvůr	421
23.2.2	Místní poddaní	424
23.2.3	Robota kontra námezdní práce	426
23.3	Libějovice – obilní továrna	429
23.4	Nové Hrady – největší panství rožmberského dědictví	434
23.5	Rožmberk nad Vltavou – nejchudší článek rožmberského dědictví	438

24. Švamberské dluhy – dluhy Švamberků	441
24.1 Počátky pasiv: Kryštof I. ze Švamberka	441
24.2 Dluhy Jindřicha staršího ze Švamberka	443
24.3 Dluhy Kryštofa II. ze Švamberka	444
24.4 Jan Jiří ze Švamberka: dluhy vlastní, dluhy zděděné	447
24.4.1 Dluhy vlastní	447
24.4.2 Zděděné rožmberské dluhy	450
24.4.3 Splátky, získávání nových půjček	452
24.4.4 Pokus Švihovských o podvod	458
24.4.5 Znovuzískání Zvíkova	460
24.5 Petr ze Švamberka – pán rodových financí v letech 1615–1620	462
Závěr	465
Rodokmeny	467
Prameny a literatura	473

PĚT ZASTAVENÍ NA CESTĚ ZE ZÁPADU NA JIH

SKVIŘÍN

Dějiny rodu Švamberků jsou ozdobeny pomyslným náhrdelníkem, jehož korálky tvořily hrady a tvrze, stejně jako města či městečka, ale neméně i bezpočet vsí. Doplňují je zajímavé svatyně, v nichž nacházeli páni a paní z Labutě svůj poslední odpočinek. To vše vytváří historickou geografii nemalé části západních a jižních Čech. Milovníci historie dávají zpravidla přednost lokalitám, kde mohou nalézt netradiční stavbu. A Skviřín takovou stavbu nabízí: kostel sv. Petra a Pavla, na jehož tribuně sedávali při mších první členové rodu. Podobných venkovských kostelíků nacházíme nejen v západních Čechách celou řadu.

Dnes je Skviřín charakteristický zejména zástavbou nesoucí stopy úprav posledních tří čtyř desetiletí 20. století. Ve vsi nežije ani stovka obyvatel. Návštěvník, který by rád spatřil a přímo si ohmatal stopy dávné minulosti staré na osm století, může být zklamán. Kromě starého skviřínského chrámu je marné hledat další zajímavé pozůstatky činnosti člověka či přírodní krásy. Je zřejmé, že *genia loci* klasickou obhlídkou místa jednoduše neodhalíme. Nejvýše se návštěvníkovi podaří povzbudit k akci některého z „nejlepších přátel člověka“, případně jeho pátrání vyvolá atak místního husího hejna.

Ale nevzdávejme to. Právě ve Skviříně poprvé vstoupil na historické jeviště rod, o několik dekad později nazývaný Švamberkové. Stalo se tak v roce 1223, kdy se objevil jejich první historický předek Ratmír se Skviřína (Ratmirus de Squirina). Takové zjištění může současně znamenat, že pan Ratmír pobýval na tomto místě několik let předtím, než se stal svědkem na jedné z listin pražského biskupa Peregrina. Dokument byl vydán v Praze a Ratmír se jistě jeho vzniku osobně účastnil. Ve výčtu svědků stál na předním místě. Vděčil jen svým vlastním schopnostem, že se mu podařilo vyniknout. Život v nárazníkové oblasti, kterou symbolizuje prastarý hrad Přimda, jež znal z autopsie už legendární kronikář Kosmas, byl sice náročný, ale současně skýtal možnosti sociálního vzestupu. Ratmírovi potomci však viděli svoji budoucnost přece jen v bezpečnější vzdálenosti od pomyslné hraniční čáry.

KRASÍKOV NEBOLI ŠVAMBERK

Postup Ratmírových potomků do vnitrozemí nebyl nijak přímočarý, spíše křivolaký. Vydali jsme se po stopách rodu, který žil dlouhou dobu tak trochu za „zamlženým zrcadlem“, aby se posléze doslova vydrápal na výsluní. Uplynulo několik desetiletí a stejnojmenný potomek prvního známého Švamberka se usadil na Krasíkově na sever od právě vznikajícího královského města Stríbra. Právě zde založili první Švamberkové svou rodovou hrobku v novém klášteře menších bratří. Tento akt je tradičně spojován s rokem 1238. Pan Ratmír měl být iniciátorem stavby, což prozrazuje, že již tehdy disponoval movitým majetkem. A patrně jen o několik let později – snad ještě před polovinou 13. věku – vznikl na sever od města spojeného s časným dolováním drahých kovů hrad, který dostal posléze německý název Švamberk. Tehdy módní německé označení „Labutí hory“ dalo celému rodu jméno na řadu století. Zřejmě si tito šlechtici v uvedené době nemohli příliš svobodně vybírat, kde se usídlí. Nebyli totiž v oblasti jediní, kteří měli podobné plány. Je až fascinující, že téměř na dohled (necelých 10 km) vznikl hrad Gutštejnů, velkých rivalů pánů ze Švamberka.

Uplynulo dalších skoro 130 let, po která byli Švamberkové spojeni s Krasíkovem. Ve slavné době Karla IV., ale i jeho syna Václava IV. se nejednalo o žádné významné šlechtice s patřičnou váhou majetku či držení úřadů. Skutečnost byla daleko prostší a naznačuje, že jejich společenská prestiž oproti předchozímu století poklesla. Švamberkové totiž drželi v okolí svého hradu několik vesnic – a to bylo v podstatě vše. O ně se dělila řada mužů rodu. Situace se zdála bezvýchodná. V horizontu několika dekád snad ano, ale nikoli déle. Roky 1419–1420 vše změnily.

Ze stínu vystoupili bratři Bohuslav a Hynek Krušina a v průběhu nemála měsíců překročili své dosavadní majetkové limity. Po novoměstské defenestraci totiž nastaly docela jiné poměry, mimo jiné se otevřela cesta ke klášternímu majetku. A Švamberkové měli své zkušenosti s velkými a bohatými západočeskými kláštery v čele s kladrubskými benediktiny či tepelskými premonstráty.

ZELENÁ HORA

Psal se rok 1420 a v údolí řeky Úslavy byl dobyt a vypálen starý klášter. Jmenoval se stejně jako nedaleké městečko Nepomuk. Obě lokality dělila a dodnes dělí krajinná dominanta, od 13. století tradičně nazývaná Zelená Hora. Jednalo se o strategické místo, kde stával středověký hrad. A právě na něm se usídlil Hynek Krušina ze Švamberka. Odtud spravoval mnohé statky klášterních a církevních institucí, které získal jako zástavu od Zikmunda Lucembur-

ského. Nemálo jich ovšem zabral z vlastní vůle. Převratná doba poskytovala takovéto možnosti. Švamberk se stal klíčovým šlechticem celého katolického Plzeňska. Členy rodu ale nemůžeme v této době ztotožnit již pouze s Plzeňskem. Dlouho, velmi dlouho byli vůdčím rodem v jednom z českých historických krajů. Posléze ale zjistili, že je jim to vlastně málo, a učinili krok jižním směrem. Možná tomu napomohly i cesty „husity z donucení“ – Krušinova staršího bratra Bohuslava, který vedl zástupy božích bojovníků až do Rakous, kde na něj nakonec čekala i smrt.

Patnácté století představuje dobu plnou zmatků, neklidu, destrukcí i nečekaných zvratů. Tato doba ale pomohla pánům, kteří nosili ve znaku labuť, postoupit mezi nejvýznamnější reprezentanty „tradiční“ české šlechty. Dokládá to sňatek Krušinova syna Bohuslava (VII.) s dcerou Oldřicha z Rožmberka Ludmilou, k němuž došlo krátce po polovině 15. století, a také sňatek Švamberkovy dcery Elišky se samotným vladařem pánů z Růže. Švamberkům, kdysi téměř pohraničnímu rodu, tyto akty symbolicky otevřely dveře k řadě pro ně dříve nečekaných důstojenství a hodností.

Není jasné, proč nedlouho před svou smrtí Hynek Krušina postoupil celé zelenohorské panství pánům ze Šternberka. Možná se chtěl na sklonku života odebrat do zdánlivě klidnějšího příhraničí, například na hrad Kynžvart, který vyženil se svou první manželkou. V každém případě si nového sídla příliš neužil, neboť do roka po opuštění Zelené Hory zemřel. Jeho syn a pokračovatel ve vzestupu Švamberků Bohuslav VII. se však s touto strategií nehodlal spokojit. Přitahovalo jej centrum dění, vír složité české politiky druhé poloviny 15. století. Uspokojení svých ambic našel u vzdorokrále Matyáše Korvína, ale také ve vazbách se spřízněnými Rožmberky.

ZVÍKOV

V roce 1473 stejně jako dekádu před tímto datem se Švamberkům velmi, velmi dařilo. Jejich rodové sídlo utrpělo za husitské revoluce nejeden šrám, proto nebylo pro nikoho přílišným překvapením, když se zrodil nápad najít sídlo nové. Jednání s tím spojené bylo dynamické, neklidná doba přinášela i neobvyklá řešení. K takovým patřila v uvedeném roce akvizice Zvíkova, dodnes obdivovaného českého hradu, jenž bývá spojován s dějinami posledních Přemyslovců. V sedmé dekádě 15. století se stal Bohuslav ze Švamberka poručníkem pánů z Růže a sedmnáctiletý „ne zcela svéprávný“ Jindřich z Rožmberka mu lehkomyšlně přepustil rozsáhlý majetek. Držel jej sice v zástavě, ale trvala mnoho desítek let.

Všichni známe rčení, že s jídlem roste chuť. A Švamberkům, kterým se podařilo navázat vpravdě úzké, důvěrné vztahy s jihočeskými aristokraty, se už nechtělo zpět do česko-bavorského pomezí. Jejich spojení s prvními

pány v Českém království, za něž byli Rožmberkové považováni, nabývalo na intenzitě. Zrodila se totiž myšlenka, že Švamberkové se stanou dědici pánů z Růže. Svého naplnění došla idea roku 1484, kdy byla v Kolíně uzavřena smlouva o vzájemném dědictví mezi oběma rody. Kus popsaného pergamenu neznamenal ale zatím víc než budoucí příslib.

Stěží budeme hledat v soudobých Čechách paralelu situace, že si jeden rod takříkajíc „ochočil“ rod druhý – a dodejme hned, že nikoli rod ledajaký. Bohuslava VII. ze Švamberka v těch letech zajímaly aktuální politické, ale neméně i vojenské záležitosti, které jej nejednou zavedly do Rakous. Přední český aristokrat na jihu rychle zdomácněl a začal si tu budovat mocenskou pozici. Slibný rozjezd ukončilo uvěznění nařízené přímo Matyášem Korvínem. Rodovým majetkem však jeho zásah nikterak neotrásl. Ukazuje to vývoj v následujícím století, kdy ke Zvíkovu přibyl ještě další nedaleký hrad, totiž Orlík. Nekupily se ale jen majetky, Švamberkům začaly narůstat také dluhy. Ano, jejich klíčoví protagonisté si zvykli vydávat více, než vynášely jejich statky. V tehdejších Čechách se nejednalo o nic výjimečného. Jakýmsi nekorunovaným králem všech českých dlužníků se stal sám poslední Rožmberk Petr Vok. Dokázal v tomto ohledu konkurovat i samotnému Rudolfovi II.

TŘEBOŇ

Od památné smlouvy o vzájemném dědictví z konce 15. století uplynulo velmi mnoho vody. Po století se začalo zvolna ukazovat, že Švamberkové se skutečně stanou dědici „království v království“ pánů z Růže. Stály před nimi ale mnohé překážky. První představoval sám císař Rudolf II., který si na zadluženém Petru Vokovi vynutil obrovské panství Český Krumlov. Klíčový muž švamberského rodu této doby se jmenoval Jan Jiří. Pokusil se soudně zabránit uvedenému kroku, a to s jasnou a prostinkou argumentací; když má být dědicem rožmberského majetku, nemůže chybět Český Krumlov. Neuspěl. Úspěšnější byl ovšem v potýkání se synovcem Petra Voka Janem Zrinským ze Serynu. Ten chtěl zase získat jedno chudší panství (Rožmberk) a jedno panství bohaté (Libějovice). Strýc Petr Vok tomu byl nakloněn, páni ze Švamberka ovšem nikoli. Obě strany čekalo soudní jednání. Vše se nakonec urovnalo, navíc krátce po sobě zemřeli jak Petr Vok z Rožmberka, tak Jan Zrinský. Z rozsáhlého rožmberského dominia přešly tedy na Švamberky statky Třeboň, Nové Hradky, Rožmberk a Libějovice.

Jan Jiří a jeho syn Petr ze Švamberka se stali příslušníky jednoho z nejbohatších rodů v Čechách druhé dekády 17. století. Bylo jim ale souzeno pouze několik let, 1612–1620, kdy se mohli těšit z tak ojedinělého postavení. Výraz „těšit se“ je ale možná nadnesený. Dusily je velké, převeliké dluhy, z nichž nebylo úniku. Petr ze Švamberka se stal jedním z významných aktérů v době

protihabsburského stavovského povstání v letech 1618–1620. Zemřel v září 1620, a unikl tak zásadnímu zlomu v dějinách svého rodu.

HOŘKÝ EPILOG

Bílá hora přinesla dosud významnému i mocnému rodu Švamberků zkázu. Doslova je smetla z jeviště dějin. Manželka Petra ze Švamberka uprchla do emigrace bez majetku, zato s osmi dětmi. I ona si musela vypít pověstný pohár hořkosti až do dna. Za morové epidemie v polském přímoří jí zemřelo hned šest dětí a nové manželství s předákem moravských stavů panem ze Žerotína skončilo po několika letech jeho úmrtím. Na mladšího Petrova bratra Adama, v té době ještě neplnoletého, čekala po návratu do Čech v roce 1621 žebrácká hůl. Pobělohorské konfiskace mu vzaly veškerý majetek. Pokusy vyprosit si či vysoudit alespoň stín někdejšího bohatství rodu se ukázaly být marné. Adam II. žil jako měšťan na Novém Městě pražském, kde jej v roce 1665 zastihla smrt. A tak poslední členkou rodu zůstala Františka Polyxena, dcera Jana Viléma ze Švamberka z borské větve rodu. Tato hraběnka, provdaná Paarová, vyvinula ohromnou energii, aby získala soudní cestou alespoň některé majetkové položky či staré závazky z předbělohorské doby. Téměř všechny snahy ale skončily neúspěchem. Ač se soudila více než čtyřicet let, jistě daleko více peněz vydala, než kolik jí bylo po nekonečných tahanicích přiznáno v podstatě z vůle samotného císaře Leopolda. Psal se rok 1704 a paní hraběnka zemřela. Její smrtí vyhasl jeden ze starých českých rodů, který v průběhu bezmála pěti století vyoral hlubokou brázdu jak na západě, tak na jihu Čech, stejně jako v měřítku celozemském.

* * *

Dokumentů k dějinám Švamberků je do první poloviny 15. století jen poskrovnu. Jsou navíc tištěny ve starých edicích, u jejichž vzniku stál nejednou sám František Palacký. Jak je tomu s dalšími písemnostmi k dějinám rodu? Přes 90 % dokumentů se nachází v proslulém treboňském archivu a jeho pobočkách, konkrétně v Českém Krumlově a v Jindřichově Hradci. Množství materiálu k dějinám Švamberků a jejich aktivitám po roce 1500 je nejen překvapující, ale doslova šokující. Pro poslední dva členy rodu – Adama II. a Františku Polyxenu – máme k dispozici zhruba tolik materiálu jako pro několik generací jim předcházejícím dohromady.

Zpracování značného množství archivního materiálu si vyžádalo nejen pracovní soustředění autora této knihy, ale v nejednom případě i zásadní ochotu treboňských archivářů odkrýt všechna tajemství, která se skrývají v jejich depozitářích. Jen díky nim bylo možné zpracovat předkládanou knihu v relativně krátkém čase.